

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /
Journal of Divinity Faculty of Bayburt University
ISSN 2148-6700 / e-ISSN 2630-595X
Sayı: 15 2022/1- Haziran

RİBÂ KAVRAMININ ETİMOLOJİK VE SEMANTİK ANALİZİ

Etymological and Semantic Analysis of the Concept of Ribâ

Aynur Gül EFE

Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İslam Hukuku Ana Bilim Dalı.

Erzurum / Türkiye.

Post Graduate Student at Ataturk University, Institute of Social Sciences,
Department of Islamic Law.

Erzurum / Turkey.

aynurg198@hotmail.com

ORCID ID: [0000-0003-0711-2200](https://orcid.org/0000-0003-0711-2200)

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 10 Şubat / 10 February 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 15 Mayıs / 15 May 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Aynur Gül Efe, "Ribâ Kavramının Etimolojik ve Semantik
Analizi", Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15 (Yaz 2022):

doi: 10.47098/bayburt-ilahiyat.1071066

Öz

Bu makalede, geçmişten günümüze önemli bir kavram olan “ribâ”nın çok yönlü etimolojik (köken bilim) ve semantik (anlam bilim) incelemesi yapılarak, Kur’ân’ı Kerîm ile kazandığı özel anlam çerçevesindeki farklı alanlara evrilişi doğrultusunda analizler üzerinde durulacaktır. *Ribâ* kavramının gerek İslâm öncesi gerek İslam sonrası dönemlerde fazlaca kullanılan bir kavram oluşu, onu farklı perspektiflerden ele alma imkânı sağlamıştır. Bu sebeptendir ki ribânın çeşitli kaynaklarda birçok tanımı yapılmıştır. *Ribâ* kavramının etimolojik ve semantik analizi bakımından sağlam bir temele oturtulması için tarihi seyir içerisinde kullanıldığı anlamların göz önünde bulundurulması gerekir. Bunun bir sonucu olarak da hangi yönde bir anlam değişmesine uğradığı bu çalışmada mühim bir yeri kapsamaktadır. Bunun yanında ilgili kavramın Kur’ân’da geçen türevlerine bakmak da bu kabilden bir ehemmiyet taşır. Tüm bu fonksiyonlar göz önünde bulundurularak makalede öncelikle *ribâ* kavramının kökenine bağlı birtakım semantik tanımlar aktarılacak, akabinde Kur’ân’daki kullanım alanı ve bakış açısıyla yorumlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ribâ, Kur’ân, Semantik, Etimolojik, Artma, Yükselme.

Abstract

In this article, a versatile etymological and semantic analysis of "ribâ", which is an important concept with various meanings from the past to the present, will be analyzed, and analyzes will be made on its evolution into different fields within the framework of the relative meaning it gained with the Kur’ân. The fact that the concept of ribâ is a widely used concept in both pre-Islamic and post-Islâmic periods has allowed it to be handled from different perspectives. For this reason, many definitions of ribâ have been made in various sources. In order to put the concept of ribâ on a solid foundation in terms of etymological (originology) and semantic (semantic) analysis, taking into account the meanings used in the historical course, in which direction it underwent a change in meaning covers an important place in this study. In addition to this, it is also important to look at the derivatives of the related concept in the Kur’ân. Considering all these functions, in the article, first of all, some semantic definitions related to the origin of the concept of ribâ will be given, and then it will be tried to be interpreted from the point of view and usage area in the Kur’ân.

Keywords: Ribâ, Kur’ân, Semantic, Etymological, Increase, Ascension.

Giriş

Bir kelimenin hangi manaya delalet ettiğini anlamlandırmak hususundaki analitik safha, dilbilim sahasında önemli yere sahip olan semantik ve etimolojik çalışmalar ile mümkündür. İlgili kelimenin delalet ettiği manalara değinilerek Kur'ân'ın da kazandırdığı anlam ile tarihi seyir içerisinde muhtelif manaların yüklenip yüklenmediği anlaşılır. Bu hususlar göz önünde bulundurularak denilebilir ki Kur'ân *ribâ* kavramına delalet eden köke (r,b,v)¹ farklı perspektiflerden yaklaşip pek çok manada kullanmıştır. *Ribâ* kavramının anlaşılma gelen izafi anlamlarının yanında Allah'ın kitabının indiriliş gayesine uygun olarak doğru anlaşılması için bu çalışmada kavramın Kur'ân'daki türevlerine ağırlık verilecektir. Bu doğrultuda Kur'ân'ın, *ribâ* kavramını ayrıntılı işlemiş olmasıyla onun terim anlamını gözler önüne serecek mühim ipuçları barındırdığı görülecektir. Burada biz temelde *er-ribâ* kavramını umumda ise “rbv” kökünün tahlilini yapacağız.

1. Etimolojik ve Semantik Bakımdan *Ribâ* Kavramı

Etimolojik olarak geçişsiz bir eylem olan ‘, – ب – ر’ (r-b-v) kökünden türeyen *ribâ* (رِبَا) illetli bir isimdir. و – ب – ر kökünden türeyen kelimeler Kur'ân'da çeşitli biçimler halinde on iki surede, on beş ayette, yirmi defa geçmektedir.² İktisadi işleyiş manasında *ribâ* Kur'ân'da “ رِبَا ” ve “ الرِّبَا ” biçiminde nekre ve marife isim şeklinde gelmektedir.

Ribâ (رِبَا) kelimesi ve türevleri, genel manada hangi biçimde olursa olsun “bir şeyin çoğalmasa, yükselmesi, artması³, fazlaşması” olarak tanımlanmıştır.⁴ Fazlalık anlamının kullanımı daha yaygındır. İstîlâhî anlam olarak ise *ribâ*, mekîlat ve mevzûnât yani kilo ve tartı ile ölçülen emvâlin aynı cins olan miktarına fazlalık konulmuş bir bedel ile mübadelesidir ve hidayette haramdır.⁵

¹ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân* nşr. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâr'ul-Ma'rife), “rbv”, 186-187.

² Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Misrî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Misriyye, 1364), 300.

³ Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2001), IV/668.

⁴ el-İsfahânî, “rbv”, 186-187; Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1990), “Ribâ”, I/82-83; el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, nşr. Abdulhamîd Hindâvî, (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye 2003), “Ribâ/Rbv”, II/94; E. M. Badawi - M. Abdel Haleem, *Arabic-English Dictionary of Qur'anic Usage*, (Leiden: Brill, 2008) 345.

⁵ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), “ribâ”, 385; es-Seyyid Muhammed Amîmu'l-el-İhsân el-Barkatî, *et-Tarifâtu'l-fikhiyyete*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 2003), “ribâ”, 102.

Hususî olarak malî işlemler alanındaki kullanımında ise ödemesi yapılmamış bir alacağa faizlendirme yolu ile maddi artış yapılmasını ifade etmektedir.⁶ Şeriattaki manasına değinecek olursak, akdin iki tarafından birinin bedelde haksız fazlalığı şart koşmasıdır.⁷ Yani ivazdan hâli olan herhangi bir maldaki fazlalıktır. Öyle ki alıcı ya da satıcı için bir mala karşılık diğer aynı maldaki şart koşulan ziyadeliktir.⁸

Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) dediğine göre ribânın lügatteki aslı artıştır. Yerden yükselen yükseklik şeklinde bir anlam da taşır. Buna ek olarak Arapların 'Ben filana borçluyum' deyip söz ve fiillerde onun üzerinde artış yapmalarındır.⁹

İslam hukukunda ise yapılan tarif şöyledir: "Malın mal ile değişimi mahiyetindeki bir akidde karşılığı bulunmayan bir fazlalıktır. Ayrıca genel olarak haram olan akid mevzuuna da ribâ denmiştir."¹⁰ Daha özet bir tabirle, özel bir takım eşyalardaki ziyâdelik (fazlalık) demektir. O kitap, sünnet ve icmâ ile haram kılınmıştır.¹¹

Kimi kaynaklarda ise ribâ, "herhangi bir yaranın, toprak ve paranın veyahut her türlü şeyin artışı" olarak bahsedilmektedir. Yani filanın artmasıdır. Buradaki artış olarak nitelendirdiğimiz ribâ (faiz) kelimesi ise Allahu Teâlâ'nın kitabında kesinlikle yasaklayıp haram kıldığı şeydir. Ribâ işleminde para sürekli artar ve o paranın sahibi de ribâyı veren kişidir.¹²

Ribânın semantik olarak müstakim konumlandırılması, Câhiliye Dönemi'nde ve ötesinde nasıl kullanıldığı, ne tür anlamlara geldiğinin bilinmesi ve Kur'ân'ın bu kavrama yüklediği anlamlar, meselenin doğru bir düzleme oturtulması bakımından mühim olacağından ilk dönem kaynaklarının bu kavramlara biçtiği manaları aktarmak yerinde bir tutum olacaktır.

Öncelikle Kur'ân'ın anlaşılmasında en temel kavram sözlüklerinden biri olan İsfahânî'nin (öl. 502/1108) *el-Müfredât* adlı eserinde belirtildiği üzere "رِبَا" kökünün رِبَا، رِبَا، رِبَا، رِبَا، رِبَا، رِبَا biçimleri vardır. "Filan kişi tepeye çıktı" (رِبَا

⁶ el-İsfahânî, "rbv", 187; İbn Manzûr, "Ribâ", 82.

⁷ Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *Mucemu't-Târifat*, nşr. Muhammed b. Sıddîk el-Minşâvî, "Ribâ", (Kahire: Dâru'l-Fazîlet), 95.

⁸ İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur* (İstanbul: Darü't-Tıbaatî'l Amire, 1848), 131.

⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (Dârü'l-İlâfeti'l-aliyye 1916), I/464.

¹⁰ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku (I-II)*, (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1982), II/ 202.

¹¹ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğnî*, (Lübnan: Beytü'l-efkâri'd-düveliyye 2004), 811.

¹² el-Ferâhîdî, "Ribâ/Rbv", II/94.

رَابِيَةٌ manasında رَابِيَةٌ ‘den kaynaklanan terimler kullanılmıştır. Bu terime رَابِيَةٌ (rabiyeten) şeklinde de anlam vermek mümkündür. رَابِيَةٌ kelimesi ise adeta “O, bir mekanda kendi başına yetişmiştir” manasında ‘arttı’, ‘yükseldi’ şeklinde anlamlandırılmıştır. Bunun yanında رَابِيَةٌ anaparadaki artıştır. Şeriatla bu durum, sadece bir taraf üzerine yapılan artışa has kılınmıştır. Artışın itibarı hususunda Allahu Teâlâ “İnsanların malı çoğalsın diye, faize ait verdiğiniz şeyler, Allah katında bir artış sağlamaz.”¹³ buyurmuştur. رَابِيَةٌ ye “nefes darlığı” da denmiştir. Denilir ki, o uzun uzun nefes alır, uzun uzun soluklanır. Bir de öncü manasında رَابِيَةٌ vardır ancak onda hemze mevcuttur. Bu sebepten dolayıdır ki bu kelime o babdan değildir.¹⁴

Ribâ için “yükseklik” manası da verilmiştir. “Denilir ki, filanın oğlu filanın oğluna göre fazladır. Yani boy ve yükseklik kastedilmiştir.” Rubvetün (رَبْوَةٌ) ve râbiyetün (رَابِيَةٌ) kalıpları için ise, yerden yükselen bir tepe gibi fehvalar verilmiştir.¹⁵

Bazı kaynaklarda ise “yükselişi/büyümeyi üstten gözetlemek/izlemektir” manalarına gelir.¹⁶ Buna ek olarak “yükselme/yerden yükselme” (رَبْوَةٌ, رَابِيَةٌ) “büyüme”, “yetişme”, “şişme”, “artma”, “gelişme” gibi manalara da gelmektedir.¹⁷

Rbv (رَبْوَةٌ) kökünün bir diğer türevlerinden olan رَابِيَةٌ, رَابِيَةٌ, رَابِيَةٌ kalıpları ise lügatte “yerden yüksek zemin” manasında kullanılır. Hepsisi de bir artışı ifade eder.¹⁸ Görüldüğü üzere bu türevlerin farklı manalara tekâbül etmesine mukabil ağırlıklı olarak herhangi bir “artışa” delalet ettiğini söylemek mümkündür.

Buraya kadar zikrettiğimiz bilgiler ışığında ribâ teriminin, geçmişten bugüne kullanıldığı anlamlar hakkında bir analiz yapmak için İslâm öncesindeki (Câhiliye) ve İslâm’ın kazandırdığı manalar üzerinde durmak gereklidir.

Araplar, Câhiliye Dönemi’nde ribâ tabiri ve ondan türeyen diğer kalıplar için sözlük anlamını değil de terim manasını yani vade içerisinde

¹³ *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. çev. Hayrettin Karaman - Ali Özek - İbrahim Kâfi Dönmez - Mustafa Çağrıncı - Sadrettin Gümüş - Ali Turgut, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), er-Rûm 30/39.

¹⁴ el-İsfahânî, “Rbv”, 186-187.

¹⁵ Ebubekir Muhammed b. el-Hüseyn b. Dureyd, *Cemheretü'l-Luga*, nşr. Remzi Munir B’alebeki, (Beyrut: Dâru’l-İlm lil-Melayyin, Kasım 1987), “Rabâ/Ribâ”, 1020.

¹⁶ el-İsfahânî, “Rbv”, 187; İbn Manzûr, “Ribâ”, 82.

¹⁷ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Tefsiru Ğarîbü'l-Kur’ân* nşr. Seyyid Ahmed Sakr, (Beyrut: Dâru’l kütübi’l-ilmîyye, 1978), 97; el-İsfahânî, “Rbv”, 187; İbn Manzûr, “Ribâ”, 82.

¹⁸ el-Ferâhîdî, “Ribâ/Rbv”, II/94.

ödenmeyen alacağın vadesinin uzatılmasına mukabil olarak artırılması manasını uygulamaya koyuyorlardı. O dönemdeki kullanımı hususunda rivayetler konumuza ışık tutacaktır. Yahya bin Ebû Tâlib, Yezîd ve Dahhâk'tan edilen rivayete göre "ribâ" Câhiliye Dönemi'ndeki bir ticari işlemdi. Ne zaman ki insanlar İslam'a girdiler o zaman mallarının asıllarını (faizsiz) sattılar.¹⁹ Rivayete göre Câhiliye Dönemi'ndeki insanların, İslam gelene kadar çoğunlukla ticari faaliyetlerini asıl mallarına ilaveler ekleyerek faiz üzerinden ilerlettiğini görüyoruz. Bir diğer rivayete bakacak olursak Katâde (öl. 23/643) 'nin aktarımında Câhiliye'de adamın bir şeyi vadeli olarak sattığı, vadesi dolmuş ise ve sahibinin de onu telafi etme gücü kalmamışsa alacaklının o borcu geciktirip faiz miktarını artırdığı geçmektedir.²⁰ Rivayetler nazarında konuyu incelediğimizde böylesine bir uygulamanın yaygın olarak çağlar öncesinde belirli bir vade karşılığında faaliyete geçtiğini görmekteyiz.

Mevzu bahis konuyu daha iyi anlamlandırmak adına İslâm'ın ribâ kavramı ve türevleri ile ilgili kullandığı manalara bakacak olursak Kur'ân-ı Kerîm'de câmid isim şeklinde; الرِّبَا (ribâ/faiz) haliyle yedi sefer marife,²¹ رِبَا (ribâ/faiz) haliyle bir sefer nekre,²² يَرْبُو (artma) haliyle iki sefer muzari tekil gâib kipi,²³ رَبَتْ (kabarma) haliyle iki sefer mazî tekil müennes gâib kipi,²⁴ رَبَّوْ (bir tepe)²⁵ haliyle iki sefer olmak üzere parantez içi manalarıyla on dört yerde geçmektedir. İsmi fail şeklinde, رَبَّاءٌ (üste çıkan) haliyle tekil müzekker ve رَبَّاءَةٌ (gittikçe artan) haliyle tekil müennes olacak şekilde iki yerde geçmektedir.²⁶ İsmi tafdil olarak ise رَبَّاءٌ (daha çok) haliyle türemiş isim olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷ رَبَّاءٌ halinde if'âl babında,²⁸ رَبَّاءٌ ve رَبَّاءٌ²⁹ (yetiştirme) halinde tef'îl babında gelmiştir.³¹

¹⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'lifkr, 1954), III/107.

²⁰ et-Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, III/101.

²¹ el-Bakara 2/275, 276, 278; Âl-i İmrân 3/130; en-Nisâ 4/161.

²² er-Rûm 30/39.

²³ er-Rûm 30/39.

²⁴ el-Hacc 22/5; el-Fussilet 41/39.

²⁵ el-Bakara 2/265; el-Mu'minûn 23/50.

²⁶ er-Ra'd 13/17 (رَبَّاءٌ); el-Hâkka 69/10 (رَبَّاءَةٌ).

²⁷ en-Nahl 16/92.

²⁸ el-Bakara 2/276.

²⁹ eş-Şuarâ 26/18.

³⁰ el-İsrâ: 17/24.

³¹ Servet Bayındır, "Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi", *İlahiyat Akademi Dergisi* 13 (Haziran 2021), 6-7.

Görüldüğü üzere sözlükte "yükselmek, çoğalmak, artmak, şişmek, gelişmek, fazlalaşmak" anlamlarına gelen ribânın, Kur'ân'da sekiz defa zikredilmesi ile en fazla faiz anlamı üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Ribâ kavramının faiz anlamı üzerinde fazlaca duruşunun sebebi, yukarıda da zikrettiğimiz gibi Câhiliye Devri'nde bu terimin, borç akitlerinin başlangıcında anaparanın üzerine biçilen haksız kazancın karşılığı anlamında kullanılıyor olmasıdır.

Ribâ kavramının sözlük anlamı olarak "artma ve yükselme" kelimeleri esas alındığında Kur'ân-ı Kerîm bağlamında bu kelimeleri karşılayan, aynı zamanda ribânın eş anlamlısı olarak sayılabilecek bazı kavramlara göz atmayı bu kısımda uygun bulduk. Öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'de, "rbv" kökünden türeyen ribânın artma anlamını karşılayan kelime "zyd" (ز ي د) kökünden türeyen ve Yunus sûresi yirmi altıncı ayette geçen زَيَادَةٌ kelimesidir. Bu kök Kur'ân'da altmış bir yerde geçmekte³² ve "artmak, artırmak, bir şeyin kendi üzerine artışı"³³ manalarına gelir. Kur'ân'da geçtiği haliyle ele alındığında "gerekli olan/istenen her şeyden daha fazlası"³⁴ şeklinde tabir edilir. Kelimeyi daha iyi anlayabilmek için ilgili kelimenin geçtiği ayete yer vermek uygun düşecektir.

لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ ۗ

"Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır."³⁵

İlgili kelimeye eş anlamlı sayılacak diğer bir kelime "fdl" (ف ض ل) kökünden türeyen "الفَضْلُ" kelimesidir. Kelime ayet-i kerimede وَلَا تَسْأَلُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ (Aranızda iyilik ve ihsanı unutmayın)³⁶ şeklinde geçmektedir. Bu terim "Verilenden, iktisat üzere artış"³⁷ manasına gelmektedir.

Tüm bu argümanların ardından önemli bir konudan söz etmek gerekirse: Kur'ân-ı Kerîm'de kati' olarak yasaklandığı bildirilen ve Câhiliye Dönemi'nde de borç faizi olarak bilinen ribânın, Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından o devirde henüz bilinmeyen bir türü ilave edilmiştir. O da "ribe'l-fadl"dır. "Ribe'l-fadl, aynı cins ribevî malların birbiri ile mübadelesi halinde taraflardan birinin diğerinden fazla olmasıdır."³⁸ Örneğin 20 gr altını peşin

³² Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısırî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l Kerîm*, (Kahire: Dârul Kûtûbi'l-Mısriyye, 1364), 334-335.

³³ el-Ferâhîdî, "Ribâ, Rbv", II/202.

³⁴ Ahmed el-Kebîsî, *Mevsuat'u'l-Kelime ve Ahavâtihâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Beyrut: Dâr'ul Ma'rife, 2017), V/35.

³⁵ el-Yunus 10/26.

³⁶ el-Bakara 2/237.

³⁷ el-Kebîsî, *Mevsuat'ul Kelime*, V/35.

³⁸ Mehmet Erdoğan, "ribâ", 385.

olarak 22 gr altın ile mübadele etmek bu türden bir ribâdır. Hanefilere göre bir satış olarak bilinen bu işlem, satım akdinde şer'î standartlar üzere (veznî veya keylî olarak) cins birliği olan aynı mala yapılan ziyâdeliktir. Bu tür ribânın şartlı ya da şartsız olması önemli değildir.³⁹ Ebû Saîd El-Hudrî (öl. 74/693-94) (r.a.) bu konu hakkında şöyle demiştir: “Bir dirhemi iki dirhem karşılığında satmayın. Çünkü sizin için bunun ‘remâ’ olmasından korkuyorum.” El-Hudrî'nin sözünde geçen “remâ”dan kasıt ribâdır. Bu ribâ aynı tür iki mal arasındaki eşitsizlik sonucu ortaya çıkar.⁴⁰ Ribevî mallar ise Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ilgili hadisi ile zuhur etmiştir. “Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurma ile, tuz tuzla baş başa misliyle, peşin olarak satılır. Kim artırır veya artırılmasını talep ederse ribâyâ girmiştir. Bu işte alan da veren de birdir, cinsleri farklı ise müstesna.”⁴¹ Görüldüğü üzere bu hadiste Kur'ân ve Câhiliye Devri'nde rastlamadığımız bir ribâdan bahsedilmektedir. İşte hadiste geçen ve bunlarla aynı illet taşıyan malların peşin mübadelesindeki fazlalığa ribe'l-fadl diyoruz. İletlerin ne olduğu İslâm fukahası arasında farklılık göstermekle birlikte ribânın semantiği açısından illet konusuna girilmemesi konunun dağılması açısından daha uygundur.

Özetle ifade edecek olursak, ilk kaynaklardaki sözlüklerde geniş bir perspektiften anlamlandırılmasına karşın günümüzde ribâ denilince akıllara, iktisadi anlamlandırma olarak bir şeyin misli ile değil de muamelede fazladan bir meblağ şartıyla alınmak üzere verilmesi anlamındaki “faiz” gelmektedir. “Ribâ hem -klasik kaynaklarda olduğu gibi- akit ve fazlalık olarak hukuksal açıdan hem de eylem türü olarak iktisadi açıdan tanımlanmalıdır.”⁴² Bu doğrultuda geçmişten bugüne ribâ kavramının kullanım alanları ve sözlük anlamına bakıldığında günümüzde de Câhiliye Dönemi'nde olduğu gibi faiz anlamında kullanılmaktadır. Bu doğrultuda anlam değişmesine uğramadığı söylenebilir. Bu kısma kadar Rbv kökünün türevleri ve özellikle ribâ kavramının etimolojik ve semantik analizini yapmış olduk. Mevzunun daha sağlam bir zemine oturtulması için Kur'ân'ın bu kökü hangi manalarda kullandığının zuhur ettirilmesi gerekir.

2. Ribâ Kavramı ve Türevlerine Kur'ânî Bakış

Rbv (رَبْوٌ) kökünden türeyen kelimelerin Kur'ân-ı Kerîm'de on beş ayette toplamda ise yirmi kez geçtiğini yukarıda zikretmiştik. Bu kısımda önce rbv kökünün türevlerini içeren ayetler gruplandırmalar halinde Hasan

³⁹ ez-Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IV/671.

⁴⁰ el-Barkatî, “ribâ”, 102.

⁴¹ Müslim, *Müsâkât*, 82.

⁴² Servet Bayındır, “Ribânın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi”, 26.

Habenneke el-Meydânî'nin⁴³ (öl. 1398/1978) sûre tasnifine göre aktarılabilecek olup akabinde ayette geçen ilgili köklerle alakalı âlimlerin yorumlarına yer verilecektir. Ayrıca ribânın hangi dönemde ne tür bir anlamda kullanılmış olduğunun daha iyi anlaşılması açısından ayetlerin mekkî-medenî oluşu da açıkça belirtilecektir.

Rbv kökünün herhangi bir gruplandırmaya tabi tutamadığımız iki türevi olan رَبِّي (daha çok) ve رَبِيَّا (üste çıkan) kelimeleri ile semantik analizine bu kısımda başlamaktayız.

Mekkî ayetlerden olan Nahl suresi 92. ayetteki رَبِّي kelimesi ayet-i kerimede şöyle geçer:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَصَتْ رِعَالَهُمْ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَارًا تَتَخَذُونَ آيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ ۗ إِنَّمَا يَبْتُلُواكُم اللَّهُ بِهٖ ۗ وَيُبَيِّنُ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

“Bir toplum diğer bir toplumdaki (sayıca ve malca) daha çok olduğu için yeminlerinizi, aranızda bir fesat aracı edinerek ipliğini sağlamca büktükten sonra, çözüp bozan (kadın) gibi olmayın. Allah, bununla sizi imtihan etmektedir. Hakkında ihtilafa düşmekte olduğunuz şeyi kıyamet gününde mutlaka size açıklayacaktır.”⁴⁴

İlgili kelime için “yani bir gruptan daha zengin” manası verilmiştir.⁴⁵ “Çokluk”, “insan çokluğu” gibi anlamlara da gelir. Bunun hakkında ise Câhiliye devrinde bir kavim birileriyle antlaşma yapıp bir başka topluluktan ‘biz daha çoğuz ve daha güçlüyüz’ denilmesi üzerine eski antlaşmayı bozup sayıca daha fazla olan toplulukla antlaşma yaparlardı, denilir.⁴⁶ Bunun üzerine Allahu Teâlâ söz verip sözünden dönenleri ilgili ayette ipliğini eğiren ama sonra bozan/söken kadına benzetmiştir.

Medenî sûre olan R’ad suresinde geçen رَبِيَّا (üste çıkan) ibaresi için ayet-i kerimede şöyle geçer:

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا ۗ وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حُلِيِّهِ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهٗ ۗ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ ۗ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً ۗ وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُتُ فِي الْأَرْضِ ۗ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ

“O, gökten su indirdi de vâdiler kendi hacimlerine sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan bir köpüğü yüklenip götürdü. Süs veya (diğer) eşya yapmak isteyerek ateşte erittikleri şeylerden de buna benzer köpük olur. İşte Allah

⁴³ Abdurrahman Hasan Habenneke Meydânî, *Kavâ'idü't-Tedebbürü'l-Emsel li KitâbillâhiAzze ve Celle*, (Dimaşk: Dârü'l Kalem, 2012), 180-183.

⁴⁴ en-Nahl: 16/92.

⁴⁵ İbn Kuteybe, *Tefsiru Ğarîbü'l-Kur'ân*, 248.

⁴⁶ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV/167.

hak ile bâtila böyle misal verir. Köpük atılıp gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince, o yeryüzünde kalır. İşte Allah böyle misaller getirir.”⁴⁷

رَابِيَا (üste çıkan) ibaresinin رَبِيَا kelimesiyle birlikte kullanımı için “suyun üzerindeki yüksek köpük”⁴⁸ ifadesi kullanılmıştır. Aynı ifade için “su üzerinde artan köpük” anlamı da verilmiştir.⁴⁹ Ayrıca ilgili kelime hakkında “yüksek ve kabarık” tabiri yapılmış olup akabinde “yağmurun ardından tepedeki suyun üzerinde çıkan köpük ve burada bulunan bakır, kurşun, demir gibi insanların hoşuna giden madenlerden” bahsedilmiştir.⁵⁰

2.1. Faiz Anlamındaki Kullanımı

Kur’ân-ı Kerîm’de faiz anlamında ribâ (رِبَا) kavramının yedi defa marife, bir defa nekre olmak üzere toplamda sekiz yerde geçtiğini zikretmiştik. Rbv kökünün türevi ve bu makalenin de asıl konusu olan ribâ kavramının kullanımına bakacak olursak, bu sınıflandırmada nüzul sıralaması hususunda ilk olarak Mekî sûre olan Rûm sûresindeki ribâ kavramına bakacağız.

وَمَا آتَيْتُم مِّن رِّبَا لِيَرْبُو فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُو عِنْدَ اللَّهِ ۗ وَمَا آتَيْتُم مِّن زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُضْمِعُونَ

“İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah katında artmaz. Allah’ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekâtı veren o kimseler, evet onlar (sevaplarını ve mallarını) kat kat arttıranlardır.”⁵¹

Ayette geçen رِبَا kelimesini aynı ayette yer alan لِيَرْبُو (artması için) ve يَرْبُو (artmaz) türevleriyle birlikte ele almak ayetin tefsir bütünlüğü açısından daha uygun olacaktır.

“İnsanların mallarının artması için verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah katında artmaz.”⁵² ayeti hakkında temelde iki izah şekli vardır. Birincisi, ribâ yaparak mallarının artacağı zannına kapılanların dünya hayatında malları artsa bile bunun Allah katında böyle olmayacağı şeklindedir. İkincisi ise, bu ayetle maksat faiz değildir. İnsanların birbirlerine müteakbil olma niyetiyle hediyeleşmesidir.⁵³

Ayetteki ilgili ibare için Mücâhid (öl. 103/721), Katâde, Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713 [?]) ve İbn Abbas’ın (öl. 68/687-688) müşterek olduğu

⁴⁷ Ra’d 13/17.

⁴⁸ İbn Kuteybe, Tefsiru Ğarîbü’l-Kur’ân, 227.

⁴⁹ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi’ es-San’ânî el-Himyârî, *et-Tefsîr*, (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1999) II/234.

⁵⁰ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XIII/137.

⁵¹ er-Rûm 30/39.

⁵² er-Rûm 30/39.

⁵³ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XXI/ 45-46.

görüŖe göre buradaki manadan maksat “bir insanın diğerlerine Allah’ın rızasını umarak değil de sırf verdiğinden daha çoğunu alabilmek için hediye sunmasıdır.”⁵⁴ Burada aslında kelimenin, para/mal cinsinden verilen borçtan ziyade insanların daha fazlasını almak üzere yaptıkları hediyeleŖmenin kastedildiği aktarılmaktadır. “Yani bir adam verdiğinden daha fazla ödüllendirilmek istediği için bir Ŗey verir. Ancak o Allah katında artmaz.”⁵⁵ Allah katında, karŖılıęını beklemeden yapılan ikramın dıŖındaki hediyeleŖmenin faiz olarak nitelendirilebileceği açıktır. Ayrıca bu sûredeki ribâ kavramını et-Taberî (öl. 310/923), el-Beydâvî (öl. 685/1286), es-Suyûtî (öl. 911/1505) gibi tüm klasik Kur’ân yorumcuları ‘hediye’ olarak tanımlamıŖlardır.⁵⁶

Medenî ayet olan Bakara suresi 275. ayetteki الرِّبَا (faiz) terimi Ŗöyle nazil olmuŖtur:

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَتَغَيَّرُونَ إِلَّا كَمَا يَتَغَيَّرُ اللَّيْلُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلَ الرِّبَا ۚ وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا ۚ فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَىٰ فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَىٰ اللَّهِ ۚ وَ مَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۗ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Faiz yiyenler (kabrilerinden), Ŗeytan çarpmıŖ kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların «Alım-satım tıpkı faiz gibidir» demeleri yüzündendir. Halbuki Allah, alım-satımı helâl, faizi haram kılmıŖtır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, geçmiŖte olan kendisininindir ve artık onun iŖi Allah’a kalmıŖtır. Kim tekrar faize dönerse, iŖte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar.”⁵⁷

Yüce Allah’ın “الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا” ifadesiyle kastettiği, faiz alan kimselerdir. Almak yerine yiyenler ibaresi kullanılmıŖtır. Neticede almak yemek demektir. Ribâ ise lügatte mutlak artış olarak geçer. Ŗeriat bu kavramı mutlak manada haram kazançlar için kullanır. Yine Ŗeriatte ribâ iki Ŗekilde bilinir: Birincisi vade faizidir ve haram kılınmıŖtır, ikincisi ise akid ve yenileceklerdeki fazlalıktır.⁵⁸ Ayetin devamında yer alan “Allah ribâyı haram kılmıŖtır” (وَحَرَّمَ الرِّبَا) ifadesindeki elif ve lam ahid içindir. Bu da Arapların uygulamalarındaki faizdir. Sonrasında Rasûlullah (s.a.v)’ın nehyedip men ettiği ribânın kapsamına diğer türleri de girmektedir. Dolayısıyla ribâ akdi kat’î surette feshedilen ve caiz olmayan bir akittir.⁵⁹

⁵⁴ et-Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, XXI/ 46-48.

⁵⁵ İbn Kuteybe, *Tefsiru Ğarîbü’l-Kur’ân*, 342.

⁵⁶ Fazlurrahman, “Ribâ And Interest”, *Islamic Research Institute*, 3/1 (Mart 1964), 10.

⁵⁷ el-Bakara 2/275.

⁵⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi ‘li-ahkâmi’l- Kur’ân*, nŖr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Beyrut: Al-Resalah, 2006), IV/381-382.

⁵⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi ‘li-ahkâmi’l-Kur’ân*, IV/ 395,396.

الربا (faiz) terimi için, kıyamet gününde ribâ (faiz) yiyenler kabirlerinden “şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar.”⁶⁰ denilmiştir. Yani delirmiş bir şekilde dirilirler. İnsanlar tarafından “O, delirmiş bir adamdır” denilir.⁶¹ Daha açık bir ifadeyle ribâ (ربا) bir şeyin üzerindeki artışı ve fazlalığı ifade ettiği için mallarına faiz ile muamele yapanlar kıyamet günü kabirlerinden şeytanın dokunduğu kişiler olarak kalkarlar. Ayet-i kerîmede sadece faizi yiyenlerin zikredilmesi bu hükme sadece yiyenlerin çarptırılacağı anlamına gelmez. Ayetin nüzul zamanında insanların faizden elde ettikleri haksız kazancı daha fazla ‘yeme’ bağlamında değerlendirdikleri için “يَأْكُلُونَ الرِّبَا” (onlar faiz yerler) ibaresi yer almaktadır. Nitekim Peygamber efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:⁶²

لعن الله أكل الربا، وموكله، وكتابه، وشاهدیه إذا علموا به⁶³

“Allahu Teâlâ faizi yiyene, yedirene, yazana ve buna şahitlik eden kimseye lânet etti ve hepsi (günahta) eşittir.”

İbarenin naslardaki bağlamında değerlendirilmesi sonucu aslında faiz yemekten kastın faizi almak olduğunu görüyoruz.

Ayetin devamına odaklanacak olursak faiz yiyen kimsenin kıyamet günü çılgın bir boğulma ile kalkıp ortaya çıkacağı aktarılır. Allah işte o kimseleri (“Satış da ribâ gibidir” diyenleri) kıyamet günü kabirlerinden şeytanın dokunmasından çarpılıp deliye dönen kimseler olarak niteledi. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu: İşte bu onların çirkin hallerinden dolayı zikrettiğimiz şeydir. Bunun üzerine Allah onların önünde onları yalanladı ve dedi ki: Allah alışverişi helal kıldı. Bunun anlamı şöyledir: Allah ticarete, alış ve satışta kârı helal kılmış, sürekli artırılan ribâyı ise yasaklamıştır.⁶⁴

Ayetle ilgili aktaracağımız son rivayet ise İbn Abbas’tandır. O dedi ki “Faiz yiyenler için kıyamet gününde denilir ki: Savaş için silahını al. Akabinde (Bakara sûresi 275. ayeti) okudu. İşte o zaman kabirlerinden kalkmış olurlar.”⁶⁵

يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرِي الصَّدَقَاتِ ۗ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ

⁶⁰ el-Bakara 2/275.

⁶¹ İbn Kuteybe, Tefsiru Ğarîbü'l-Kur’ân, 98.

⁶² et-Taberî, Câmi ‘u'l-beyân, III/101-103.

⁶³ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, el-Câmi ‘u's-şahîh, nşr. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryabî (Riyad: Daru Taybe 1426), “Müsâkât”, 106.

⁶⁴ et-Taberî, Câmi ‘u'l-beyân, III/103.

⁶⁵ et-Taberî, Câmi ‘u'l-beyân, III/102.

“Allah faizi tüketir (Faiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve gûnahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez.”⁶⁶

İlgili ayetle alakalı ve devamı olan 276. ayet için ise, Allah o ribâyı azaltır/kaybeder. Yani ribâ artsa bile onun azalacağı yani bereketinin azalacağı belirtilir. Ona mukabil olarak sadakayı ise artırır yani mükâfatını iki katına çıkarır. Ve sadakayı da kendisi için büyütür. Yani bereketlendirir. Herhangi biri bize “Allah sadakayı nasıl artırır da ribâyı zayıflatır?” derse buna karşılık vereceğimiz cevap şöyledir: Allahu Teâlâ “Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir.”⁶⁷ buyurmuştur.⁶⁸

Konuyla ilgili Dahhâk (öl. 105/723) ise “Allah, faiz malını mahveder...”⁶⁹ âyeti hakkında şöyle söyler: Faiz dünyada çoğalır, ancak Allah onu âhirette mahveder... O sadaka sahibine ulaşmadan önce bir hurma veya bu minvalden bir şeyse Allahu Teala onu büyük bir dağ olması için büyütür.⁷⁰ Özetle Allahu Teâlâ bu ayet ile bereket denilen artmanın ribâdan kaldırıldığını bildirmiştir.⁷¹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terkedin.”⁷²

Bakara suresi 278. ayet hakkında ise, Taberî’nin (öl. 310/923) *Câmi ‘u’l-beyân* adlı eserinde şöyle geçer: “Ey iman edenler Allah ve Resülü için tasaddukta bulunun. Allah’tan O’nun emirlerine itaat ederek korkun ve ribâdan kalanları bırakın. Artmadan önce sahip olduğunuz mallar üzerindeki fazlalık talebinizi terk edin. Ve o maldan geriye kalana (ribâyâ) ihtiyaç duymak da sizlere haram kılınmıştır.”⁷³ Bu ayette kastedilen Allah’ın yasaklamış olduğu ribânın terk edilip, verilenin aslından fazlasına ihtiyaç duyulmadan Allah’a itaate koşturaktır. Bu bahsedilene özetleyecek olan bir rivayete göre “İki ortak vardı. İslâm geldi ve ribâdan dolayı malları artan o iki ortak için Allah Câhiliye Dönemi’ndeki fazlalıktan (geri kalan ne varsa)

⁶⁶ el-Bakara 2/276.

⁶⁷ el-Bakara 2/261.

⁶⁸ et-Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, III/104-105.

⁶⁹ el-Bakara 2/276.

⁷⁰ Ebu’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *d-Dürrü’l-mensûr fi’t-tefsîr bi’l-me’sûr*, nşr. Abdülmuhsin et-Türki, (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1983), II/106-107.

⁷¹ el-İsfahânî, “Rbv”, 187.

⁷² el-Bakara 2/278.

⁷³ et-Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, III/106.

bırakın ayetini indirdi. Ribâ Câhiliye Dönemi'deki bir ticaret olarak görülüyordu. Ne zamanki insanlar İslâm dinine girdiler işte o zaman mallarının asıllarını (fazlalık olmadan) aldılar.”⁷⁴ Dolayısıyla bu ayetin muhataplara seslenişi ile insanların bu uygulamadan vazgeçtiğini görüyoruz.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.”⁷⁵

Medenî ayetlerden olan bu ayet için ise, “bir şeyden sonra bir şeyi kat kat artırma” kastedilir.⁷⁶ Dolayısıyla İslâm’ın insanlara hidayet etmesi üzerine yedikleri şeyler dışında dinde helal olmayan şeylerden yememesi emredilmiştir. Yani ribâyı yememe hususunda Allah’a itaat edilmelidir, umulur ki kurtuluşa erilip, azaptan sakınılır.⁷⁷

Yine ayette Yüce Allah’ın “kat kat faiz yemeyin” şeklindeki ibaresindeki faiz yasağı Uhud hususundaki beyanların arasına giren bir ara ifade gibidir. Yani eğer faiz yasağına uymayacak olursanız, yenilgiye uğratılırsınız. Allahu Teâlâ bu ara söz ile faizi bırakmalarını emretmiştir. Sebebi ise onların faizle ilgilenmeleridir. Doğrusunu Allah bilir.⁷⁸

Daha önce de bir kısmına değinmiş olduğumuz rivayete göre, Câhiliye Devri’nde alacaklı, vadesi dolmuş borç için borcu olana gider ve “Ya borcu öde ya da vadesinin uzaması için alacak iki katına çıkmış olur” derdi. Bu şekilde vade arttıkça faizin oranı da kat kat artarak katlanıyordu.⁷⁹

وَأَخَذْنَاهُمُ الرِّبَا وَقَدْ هُمُوا عَنَّهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ ۖ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

“...Yasaklanmış olduğu halde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle... İçlerinden inkar edenlere de acı bir azap hazırladık.”⁸⁰

Medeni ayetlerden olan Nisâ sûresi 161. ayet ise siyak sibak ilişkisi göz önünde bulundurularak incelenmesi gereken bir ayettir. Bu ayet Câhiliye Araçları için değil Yahudi toplumuna ithafendir. Yasaklandığı halde faiz yemeleri sebebiyle daha önce kendilerine helal kılınmış şeylerin artık onlar için yasaklanması söz konusudur. Dolayısıyla Yahudi

⁷⁴ et-Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, III/107.

⁷⁵ Âl-i İmrân 3/130.

⁷⁶ İbn Kuteybe, *Tefsiru Ğaribü’l-Kur’ân*, 111.

⁷⁷ et-Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, IV/90.

⁷⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi ‘li-ahkâmi’l-Kur’ân*, V/310-311.

⁷⁹ et-Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, IV/90.

⁸⁰ en-Nisâ 4/161.

topluluğunun Allahu Teâlâ'nın dinine karşı insanları engellemeleri, zulümle haksız mal yemeleri, belli bir bedel karşılığında Allah'ın kitabını değiştirmeye çalışmaları, kendilerine menedildiği halde faiz yemeleri sebebiyle daha önce helal olan şeyler haram kılındı. Onlar için acı dolu bir azap vardır.⁸¹

2.2. Artma Anlamındaki Kullanımı

İkincil olarak ilgili kökün artma manasındaki kullanımına bakmak gerekir:

فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخَذَهُ رَبِّيَّةً

“Böylece Rablerinin peygamberlerine karşı geldiler, O da onları pek şiddetli bir şekilde yakalayiverdi.”⁸²

Mekkî ayetlerden olan bu ayetin ifade ettiği anlamın anlaşılabilmesi için siyak sibak ilişkisine bakılması gerekir. “Firavun, ondan öncekiler ve altı üstüne getirilen şehirler (halkı) hep o günahı işlediler.”⁸³ “Rablerinin elçisine karşı geldiler, Bunun üzerine Allah da onları gittikçe artan bir azap ile yakaladı.”⁸⁴ Bir zamanlar sular coştığı vakit sizi gemide kuşkusuz biz taşıdık..”⁸⁵ Diğer ayetlerin ilgili ayetle olan bağlamına baktığımızda Firavun’un ve ondan öncekilerin Allahu Teâlâ’yı yalanlayarak arttıkça artan bir azaba müstehak olduğunu görüyoruz. Firavun gibi ondan önce Nuh kavmi de yalanlama günahını işledi. Onlar da peygamberlere karşı geldiler. Allahu Teâlâ ise onları ‘şiddeti artan’ bir yakalayışla yakaladı.⁸⁶

Kimi kaynaklarda ise “وَرَبَّتْ لَوْلَدٍ فَرِيًّا” (Çocuğu yetiştirdim) cümlesi de bu manadadır.⁸⁷

Rûm sûresinin لِيُرِيُوْهُ ve يَرِيُوْهُ kelimeleri, anlam bütünlüğünün bozulmaması açısından faiz anlamındaki ribâ başlığının altında verildiğinden tekrara düşmemek için burada verilmeyecektir.

Bu husustaki diğer bir örnek ise Bakara sûresi 276. ayette yer alan وَيُرِيُوْهُ (ve artırır) kelimesidir. Ayet-i kerîmede şöyle geçer:

يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيْدُ الصَّدَقَاتِ ۗ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ

“Allah faizi tüketir (Faiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise artırır. Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez.”⁸⁸

⁸¹ et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, VI/24.

⁸² el-Hâkka 69/10.

⁸³ el-Hâkka 69/9.

⁸⁴ el-Hâkka 69/10.

⁸⁵ el-Hâkka 69/11.

⁸⁶ et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, XXIX/54.

⁸⁷ el-İsfahânî, “Rbv”, 187.

Burada yer alan ayette “Allah faizi eksiltir, sadakayı ise artırır.” ibaresinden Allahu Teâlâ’nın sadaka sevabını kat kat artırması kastedilmektedir. “Yani mükafatı iki katına çıkarır ve onu kendisi için büyütür.”⁸⁹ Görüldüğü üzere artırma işlemi rbv kökünden türeyen يُرْبِي kelimesi ile ifade edilmiştir. Bu da kökün Kur’ân’da artma anlamındaki kullanımına örnektir.

2.3. Kabarma Anlamındaki Kullanımı

İlgili kökün kabarma manasındaki kullanımına bakmak gerekirse:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْتَنَزَّلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ الْهَمِيمَ وَرَبَّتْ ۖ إِنَّ الَّذِي أَحْيَاهَا لَمُخَيِّبٍ الْمَوْتَى ۖ إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Senin yeryüzünü kupkuru görmen de Allah’ın âyetlerindedir. Biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman, harekete geçip kabarıp. Ona can veren, elbette ölüleri de diriltir. O, her şeye kadirdir”⁹⁰

Mekkî olan bu ayette geçen وَرَبَّتْ kelimesi için “kabarmak” manası verilmiştir.⁹¹ Yine kimi kaynaklarda “filizlenmeden önceki yükseliş” olarak da geçer. Akabinde “kuru arazinin hayat bulması ve yağın yağmurla kuruyan toprağın ekiminin çıkışı” olarak açıklanmış ve bu açıklamayla “âdemoğlunun ölümden sonra dirilişine” atıfta bulunulmuştur.⁹²

Bu gruptaki son ayet olan Hâc sûresinde şöyle geçmektedir:

... وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَّتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ

“... Sen, yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarıp ve her çeşitten (veya çiftten) iç açıcı bitkiler verir.”⁹³

Bu ayetteki وَرَبَّتْ kelime ile “güzel ve yüksekte bilinen çim/bitki” kastedilir.⁹⁴ Bazı kaynaklarda ise “kabarmak”, “yüksekte yetişmek”⁹⁵ olarak geçer. Mana olarak ise “indirilen önemli bir su ile harekete geçer ve yetişir/biter” ibaresi kullanılmıştır.⁹⁶ “...Fakat biz, üzerine yağmur

⁸⁸ el-Bakara 2/276.

⁸⁹ et-Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, III/104.

⁹⁰ el-Fussilet 41/39.

⁹¹ İbn Kuteybe, *Tefsiru Ğarîbü’l-Kur’ân*, 389.

⁹² et-Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, XXIV/122.

⁹³ el-Hacc 22/5.

⁹⁴ İbn Hemmâm, *et-Tefsîr*, II/398.

⁹⁵ İbn Kuteybe, *Tefsiru Ğarîbü’l-Kur’ân*, 290.

⁹⁶ et-Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, XVI/119.

indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarır...” ibaresiyle “beslenen bir şeyin artması gibi artan şey” kastedilmektedir.⁹⁷

2.4. Tepe Anlamındaki Kullanımı

Son olarak rbv kökünün tepe anlamındaki kullanımına da değinmek yerinde olacaktır. Mekki sûrelerden olan Mü'minûn sûresinde Allahu Teâlâ şöyle buyurur:

وَجَعَلْنَا آئِنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ

“Meryem oğlunu ve annesini de (kudretimize) bir alâmet kıldık; onları, yerleşmeye elverişli, suyu bulunan bir tepeye yerleştirdik.”⁹⁸

Ayetteki رَبْوَةٍ kelimesi de “yükseklik ve her şeyde yükseliş veya artış” manasındadır. Ancak ربا kelimesindeki artıştan farklıdır çünkü o satışta artışı kasteder.⁹⁹ Ayrıca Hz. İsa ve Hz. Meryem’in buldukları bu tepenin nerede olduğu ayet-i kerimede zikredilmemiştir. Bu husustaki rivayetlere göre o tepe, içerisinde peygamberlerin toprağı bulunan “Filistin toprağıdır.” Ayrıca “Şam” olarak da dile getirilmiştir. Bazıları da “Beytül Makdis” diye tanımlamışlardır.¹⁰⁰ Ancak Ebû Hureyre (r.a.) (ö. 58/ 678) “Bu tepe Filistin’deki Remle’dir” demiştir. “Kudüs” olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁰¹

وَمَثَلِ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Allah’ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki cömertliği kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarf edenlerin durumu, bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki, üzerine bol yağmur yağmış da iki kat ürün vermiştir. Bol yağmur yağmasa bile bir çisinti düşer (de yine ürün verir). Allah, yaptıklarınızı görmektedir.”¹⁰²

Bahsi geçen ayetteki رَبْوَةٍ ifadesi için “yükseklik” anlamı verilmiştir. Aynı zamanda bu tanım hem رَبْوَةٍ hem رُبُوعٍ için de denilir.¹⁰³ Ayrıca kimi kaynaklarda “yüksekte düz bir mekan/arazi”, “içinde ırmakların akmadığı cennetimsi yüksek mekan”, “apaçık görünen düz arazi”, “yerden yüksek

⁹⁷ el-İsfahânî, “Rbv”, 187.

⁹⁸ el-Mu’minûn 23/50.

⁹⁹ İbn Kuteybe, Tefsiru Ğaribü’l-Kur’ân, 297.

¹⁰⁰ el-Ferâhîdî, “Riba, Rbv”, 94.

¹⁰¹ et-Taberî, Câmî ‘u’l-beyân, XVII/26; İbn Hemmâm, et-Tefsîr, II/417.

¹⁰² el-Bakara 2/265.

¹⁰³ İbn Kuteybe, Tefsiru Ğaribü’l-Kur’ân, 97.

yer” tabirleriyle geçmektedir.¹⁰⁴ Üzerinde suyun yükselmediği düz arazi ve yüksek düz zemin olarak da aktarılmıştır.¹⁰⁵

Sonuç

Çalışmamıza bakıldığında ribâ (ربا) kavramı hakkında, tarihi semantik seyri bakımından gerek İslâm öncesi gerek İslâm sonrası tanımlarda ‘artma, yükselme’ anlamını korumuş olup aslında o anlam çerçevesinde yeni manalara kavuşmuştur denilebilir.

Câhiliyede ribâ, vadesiz verilen bir borcun ertelenmesine karşılık anaparanın üzerinde biçilen fazlalık demektir. Bu yönden bakıldığında temelde yine bir ‘artış’ anlamlandırması vardır. Kur’ân’ın kati’ surette reddettiği ribâdan maksadın da bu olduğu İslâm alimlerince bildirilmektedir. Ayrıca Kur’ân’da ve Câhiliye’de rastlamadığımız farklı bir ribâ türüne de Hz. Peygamber (s.a.v)’in hadislerinde rastlıyoruz. Ribânın bu türüne baktığımızda o dönemdeki vadeli borç sistemine eklenen fazlalığın aksine peşin halde mübadele edilen aynı cins malların fazlalığından bahsedilmektedir. Temelde yine bir “artış” vurgusunun olması ribânın o dönemde de bu mana ile daha çok anılır olduğunu gösterir haldedir. Terim anlam olarak ribânın “akdin iki tarafından birinin bedelde haksız artışı şart koşması” oluşu da İslâm literatürünün “artış” manasını mihrak olarak kullandığını gösterir.

Tüm bu argümanların yanında ribâ kavramının kaynağı olan ‘rbv’ kökünden türeyen kelimeler gerek Kur’ân bakımından gerekse âlimlerin verdikleri manalar itibariyle muhtelif anlamlar karşımıza çıkarmaktadır. Kökün Kur’ân’da; faiz, artma, kabarma ve tepe manaları kullanılmış olup kelimenin etimolojik ve semantik bakımından saptanmasında, İslâm ile kazandığı manaların tespit edilebilmesinde ciheti oldukça mûtenâdır. İslâm âlimlerinin ribâ için olan tabirlerine baktığımızda ise her ne kadar farklı perspektifler görsek de bu anlamlandırmaların Kur’ân’la ilişiksiz olmadığı âşikârdır.

Sonuç itibariyle ilgili sözcüğün İslâm öncesi dönemde özel manada malın, genel manada ise her türlü şeyin artması, çoğalması, fazlalaşması olan temel anlamı Kur’ân’da da konumunu korumuş, bunun yanında yeni bir mazmun kazanmıştır. Ribânın geçmişten bugüne herhangi bir anlam

¹⁰⁴ et-Taberî, *Câmi’ u’l-beyân*, III/71-72.

¹⁰⁵ İbn Hemmâm, *et-Tefsîr*, I/370.

değişimine uğramadan sözlük anlamlarından birisiyle (artma) daha fazla ilişkilendirilerek kullanıldığı söylenebilir. Günümüzde Câhiliye Dönemi'nde olduğu gibi çoğunlukla faiz anlamında 'anaparanın karşılıksız artışı' şeklindeki kullanımı ise bunun en temel örneğidir.

Kaynakça

- Badawî. E. M., Abdel Haleem. M. *Arabic-English Dictionary of Qur'anic Usage*. Leiden: Brill, 2008.
- Barkatî. Es-Seyyid Muhammed Amîmu'l-el-İhsân. *Et-tarifâtu'l-fıkhiyyete*, Beyrut: Dâru'l Kitâbi'l-İlmiyye, 2003.
- Bayındır, Servet. "Ribânın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi". *İlahiyat Akademi Dergisi* 13 (Haziran 2021), 1-30.
- Cessâs. Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmü'l-Şur'ân*. İstanbul: Dâru'l-hilâfeti'l-aliyye 1916.
- Cürcânî. Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. *Mucemu't-Târifat*. nşr. Muhammed b. Sıddîk el-Miñşâvî. Kahire: Dâru'l-Fazîlet.
- Erdoğan. Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.
- Fazlurrahman. "Ribâ And Interest". *Islamic Research Institute* 3/1 (Mart 1964), 1-43.
- Ferâhîdî. el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. nşr. Abdulhamîd Hindâvî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003.
- Halebî. İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm. *Mülteka'l-ebhur*. İstanbul: Darü't-Tibaati'l Amire 1848.
- İbn Dureyd. Ebûbekir Muhammed b. el-Hüseyin. *Cemheretü'l-Luga*. Beyrut: Dâru'l-İlm lil-Melayyin, Kasım 1987.
- İbn Hemmâm. Abdürrezzâk Ebû Bekr b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. *et-Tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1999.
- İbn Kudâme. Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâîlî el-Makdisî. *el-Muğnî*. Lübnan: Beytü'l-efkârî'd-düveliyye 2004.
- İbn Kuteybe. Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *Tefsîru Ğarîbü'l-Şur'ân*. nşr. Seyyid Ahmed Sakr. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1978.
- İbn Manzûr. Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1990.

- İsfahânî. Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Ķur'ân* nşr. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâr'ul Ma'rife.
- Karaman. Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku (I-II)*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1982.
- Kebîsî. Ahmed. *Mevsuat'ul Kelime ve Ahavatiha Fil Kurani Kerim*. Beyrut: Dâr'ul Ma'rife, 2017.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. çev. Hayrettin Karaman - Ali Özek - İbrahim Kâfi Dönmez - Mustafa Çağrıncı - Sadrettin Gümüş - Ali Turgut. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 31. Basım, 2017.
- Kurtubî. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi li-ahkâmi'l-Ķur'ân (I-XXIV)*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: Al-Resalah, 2006.
- Meydânî. Abdurrahman Hasan Habenneke. *Kavâ'idü't-Tedebbürî'l-Emsel li KitâbillâhiAzze ve Celle*. Dimaşk: Dârü'lKalem, 2012.
- Mısırî. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Ķur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dârul Kûtûbi'l-Mısriyye, 1364.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi 'u's-şâhih*. nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryabî. Riyad: Daru Taybe, 1426.
- Süyûtî. Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-tefsîr bi f-me'sûr*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1983.
- Taberî. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ķur'ân*. Beyrut: Dârü'lFikr, 1954.
- Zühaylî. Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî (I-X)*. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 2001.